

Krzyżówka to najliczniej
reprezentowany gatunek
kaczki na świecie.

Łukasz Wardecki

koordynator Monitoringu Ptaków

KRZYŻ

Niebywałe zdolności adaptacyjne krzyżówki *Anas platyrhynchos* sprawiły, że gatunek ten jest jednym z najlepiej rozpoznawanych w Polsce. Kaczkę tę widział zapewne każdy mieszkaniec naszego kraju, podobnie jak bociana czy wróbla. Z jej prawidłowym nazwaniem większość dokarmiających te ptaki osób ma jednak problem. Nazwa gatunku i jego biologia nie jest tajemnicą dla społeczności ornitologicznej, wydawać by się mogło, że o ptakach pospolitych wiemy przecież wszystko. Jednak ptaki pospolite, podobnie jak te najrzadsze, są równie wyjątkowe i przy bliższym poznaniu budzą fascynację naukowców oraz podziw zwykłych ludzi.

Powszechna znajomość krzyżówki to przede wszystkim zasługa sukcesu ewolucyjnego (a dokładniej – wysokiej tolerancji środowiskowej), jaki charakteryzuje ten gatunek. Przez ten sukces (będący czasem także pułapką) należy rozumieć adaptacje do życia obok człowieka (niegdyś drapieznika), a nawet wykorzystywanie do własnych potrzeb świata, jaki my, ludzie, stworzyliśmy. Procesy zachodzące na terenach zamieszkałych przez człowieka, określane jako synantropizacja (zmniejszanie dystansu ucieczki, zamieszkiwanie w pobliżu osiedli ludzkich) i synurbizacja (zasiedlanie miast) charakteryzują wiele gatunków zwierząt, w tym krzyżówkę. Zasiedlanie miast przez tę kaczkę zaobserwowano po raz pierwszy na początku XX wieku w Wielkiej Brytanii. W Polsce miało to miejsce na przełomie lat 40. i 50. XX wieku w Warszawie. Pierwszym parkiem w stolicy, gdzie blisko 70 lat temu krzyżówka zamieszkała w pobliżu człowieka, były Łazienki Królewskie.

Charakterystyka gatunku

Krzyżówka to gatunek dużej kaczki o wyraźnym dymorfizmie płciowym. Samce są nie tylko barwniej upierzone, lecz także większe od samic. Między płciami występuje duża zmienność masy ciała, która wykazuje również silne wahania w cyklu rocznym.

Obecnie naukowcy opisują dwa podgatunki krzyżówki: *A. p. platyrhynchos* – podgatunek nominatywny, zamieszkujący naturalnie Europę, Azję i Amerykę Północną oraz *A. p. conboschas* – zamieszkujący Grenlandię. Do niedawna jako podgatunki traktowane były także inne gatunki, jednakże współcześnie zostały wydzielone ze względu na swą odrębność ewolucyjną.

Krzyżówka jest oportunistą pokarmowym. Pożywienie zdobywa zarówno w wodzie (głównie na jej powierzchni, rzadko nurkuje na niewielkie głębokości), jak i na lądzie. Zjada zooplankton oraz fitoplankton, odcedzając pokarm z wody. Ponadto w pożywieniu udział mają także rośliny zielne (wodne i lądowe) czy owoce i nasiona (chętnie zjadają np. żołądź). Pożywienie krzyżówek stanowią także zwierzęta: głównie bezkręgowce (owady, skorupiaki, ślimaki, dżdżownice), ale czasem też drobne kręgowce, takie jak ryby, żaby, a nawet gryzonie. W miastach, gdzie różnorodność bazy pokarmowej jest niższa niż w warunkach naturalnych, ptaki chętnie korzystają z dokarmiania przez ludzi, zwłaszcza w okresie zimowym. Jest to jedna z ważniejszych korzyści (stały dostęp do pokarmu) odnoszonych przez ptaki zimujące w mieście.

KACZKA

Krajowa populacja krzyżówki mieści się w przedziale 459–608 tys. par lęgowych.

fol. Paweł Zatkiewicz

Opisywany gatunek jest również oportunistą gniazdowym. Zasiadła wszelkiego rodzaju cieków oraz zbiorniki wodne, estuaria i zatoki morskie, tereny bagienne (otwarte, jak i leśne), podmokłe łąki, rowy z wodą czy miejskie parki. Gniazdo zwykle lokowane jest w pobliżu wody, pod osłoną roślinności (na ziemi). Krzyżówka zajmuje wszelkiego rodzaju dziuple naturalne oraz budki lęgowe. Potrafi gniazdować na terenach przekształconych przez człowieka, jak pasy roślinności między jezdniami, czy na balkonach (w tym z dala od wody). Może zajmować także opuszczone duże gniazda czy wieszane nad wodami wiklinowe kosze. Gniazdo stanowi czara z materiału roślinnego (trawy, liści) z obfitą wyściółką piór puchowych, wyskubywanych z brzucha przez samicę.

Składanie jaj przypada na okres od końca marca do końca czerwca. Największe nasilenie przystępowania do lęgu następuje w drugiej połowie kwietnia i pierwszej połowie maja. W gnieździe znajduje się zwykle 8–14 jaj w kolorze białozielkonkawym bądź białym. Jaja przez 26–30 dni wysiaduje tylko samica, która następnie, również samotnie, wodzi młode mniej więcej przez 2 miesiące, do uzyskania przez nie lotności. Udział samców w sukcesie rozrodczym jest najważniejszy przed rozpoczęciem sezonu lęgowego, gdy samice gromadzą substancje zapasowe, poprawiając swoją kondycję przed lęgami. Ich rola sprowadza się do pilnowania samic, które mogą efektywniej żerować. Z uwagi na fakt, że sukces rozrodczy zależy głównie od samic, to one dokonują wyboru partnera jeszcze na zimowisku.

Ptaki te nie wykazują terytorializmu i mogą gniazdować semikolonijnie (w bliskim sąsiedztwie). W warunkach

Badania przeprowadzone w Polsce wykazały, że nie mniej niż 20 proc. wszystkich zimujących krzyżówek w naszym kraju przebywało na terenach miejskich.

fol. Fatima Hayati

Dziupła w drzewie to jedno z bezpieczniejszych miejsc do wysiadywania jaj.

fol. Lukasz Wierdecki

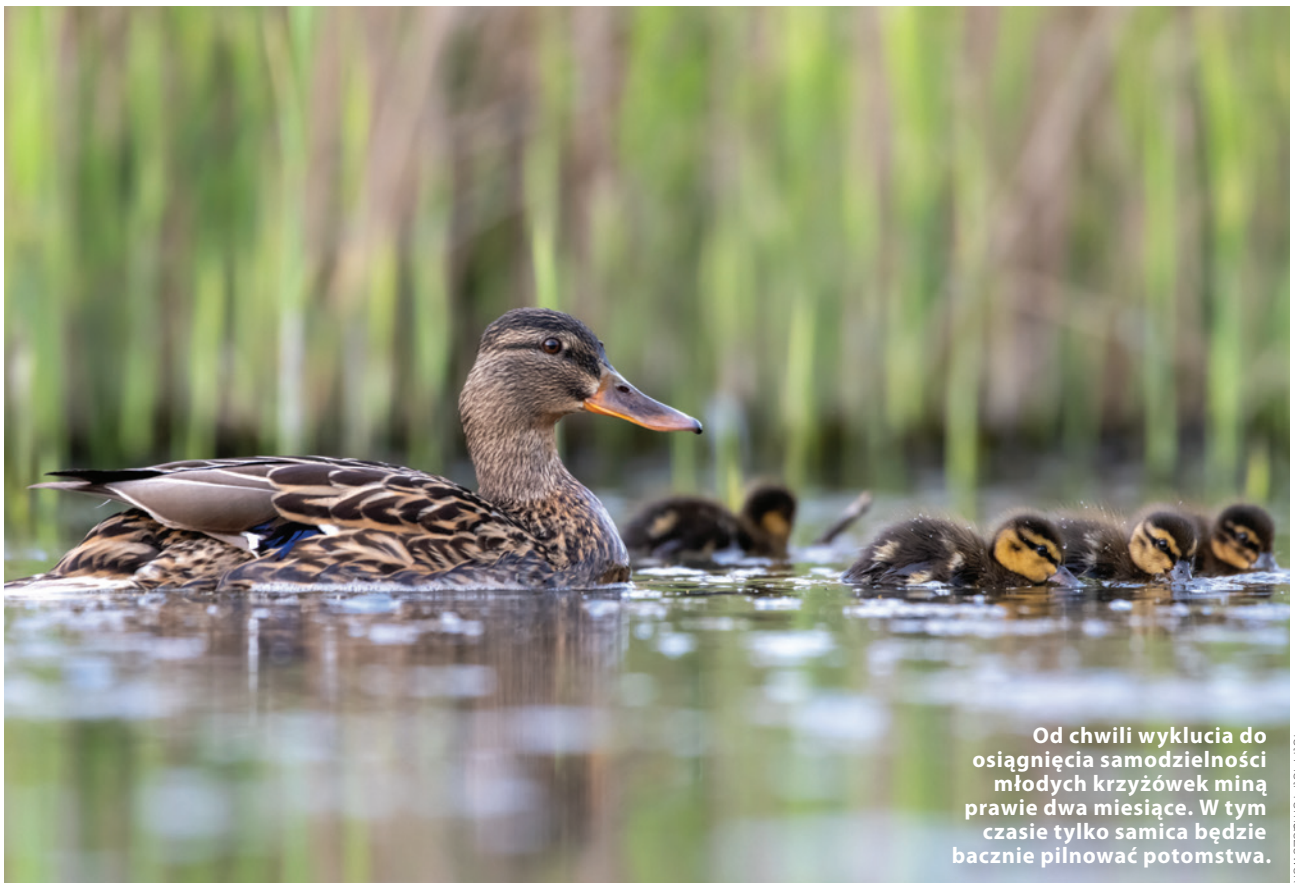
Choć krzyżówki nie są terytorialne, to samce walczą zarówno o dostęp do samic, jak i pożywienia.

fol. Piotr Tomaszewski

wysokiego zagęszczenia obserwuje się przypadki pasożytnictwa łęgowego, zarówno wewnątrz-, jak i międzygatunkowego. Samice mogą występować w roli zarówno gospodarza, jak i pasożyta podrzucającego jaja. Krzyżówka jest jedynie fakultatywnym (okazjonalnym) pasożytem łęgowym, a przypadki takiego pasożytnictwa występują rzadko w porównaniu do innych krajowych gatunków kaczek (jak np. czernica czy głowienka). Jeśli już podrzuca jaja, to najczęściej do gniazd własnego gatunku.

Krzyżówka udomowiona została na różnych kontynentach ponad 2500 lat temu, dając początek wielu rasom hodowlanym. U dzikiej populacji wiąże się to z występowaniem wielu osobników o fenotypie (wyglądzie) zbliżonym do spotykanych w hodowlach. Takie nietypowo ubarwione osobniki, potocznie nazywane soltysami, są najczęściej właśnie mieszańcami dzikich krzyżówek z udomowionymi. Mutacje barwne mogą być również efektem chowu wsobnego czy uwarunkowane genetycznie, a badania prowadzone w Niemczech wykazały wyższe koncentracje takich ptaków na obszarach miejskich.

Krzyżówka może hybrydyzować z wieloma gatunkami ptaków wodnych (opisano przynajmniej 36 gatunków, z którymi krzyżówka wyprowadzała lęgi). Tworzy także mieszane pary z kilkunastoma innymi gatunkami. W przeważającej większości są to gatunki blisko spokrewnione, należące do rodzaju *Anas*, ale również gęsi czy nurogęś. Liczne doniesienia o mieszanych parach, a także bastardach, są efektem działań hodowców, którzy utrzymując wiele gatunków ptaków na niewielkiej powierzchni, często doprowadzają, celowo bądź nie, do międzygatunkowych kojarzeń. W naturze obserwacje par mieszanych są niezwykle rzadkie.

Od chwili wyklucia do osiągnięcia samodzielności młodych krzyżówek miną prawie dwa miesiące. W tym czasie tylko samica będzie bacznie pilnować potomstwa.

fol. Piotr Tomaszewski

Krzyżówka na świecie

Naturalny zasięg występowania gatunku obejmuje całą półkulę północną, natomiast populacje introdukowane zamieszkują Australię, Nową Zelandię i nielicznie także inne kraje na całym świecie. Liczebność krzyżówki w miejscach jej naturalnego występowania szacuje się na ponad 19 mln osobników. Jest to najliczniej reprezentowany gatunek kaczki na świecie. Europę wraz z afrykańską częścią Morza Śródziemnego oraz Morzem Czarnym zamieszkuje szacunkowo 5,7–9,22 mln osobników (w zależności od źródła informacji). Najliczniejsza populacja zamieszkuje Amerykę Północną. W roku 2011 oszacowana została na $9,2 \pm 0,3$ mln osobników, notując 9-proc. wzrost liczebności względem 2010 roku, gdy populacja liczyła $8,4 \pm 0,3$ mln osobników. O ile liczebność europejskiej populacji gatunku jest obecnie stabilna, o tyle w Ameryce Północnej notuje wyraźny wzrost liczebności na poziomie 22 proc. rocznie powyżej długoterminowej średniej $7,5 \pm 0,3$ mln osobników.

Azję zamieszkuje blisko 2 mln osobników, a Grenlandię (geograficznie leżącą w Ameryce Północnej, natomiast politycznie w Europie) od 10 do 100 tys. osobników. W Nowej Zelandii krzyżówka nie jest uznana za gatunek inwazyjny i podlega ochronie w okresie lęgowym. Zamieszkuje zarówno Wyspę Północną, jak i Południową, a introdukowane osobniki od roku 1867 sprowadzano z Australii, Wielkiej Brytanii oraz Ameryki Północnej. Obecnie jest to najliczniejszy gatunek kaczki zamieszku-

jący Nową Zelandię, z trudną do oszacowania populacją. Każdego roku blisko pół miliona osobników pozyskuje się w tym kraju w trakcie sezonu łowieckiego. W Australii krzyżówkę po raz pierwszy introdukowano w 1862 r., a do 1950 r. szybko rozprzestrzeniła swój zasięg, wciąż opanowując odpowiednie siedliska.

Krzyżówka w Polsce

Na krajową populację lęgową gatunku składają się zarówno osobniki osiadłe, jak i wędrowne (odlatujące na zachód i południe, często przemieszczające się zaledwie do kilkuset kilometrów, często z ekosystemów naturalnych na obszary miejskie). W okresie zimowym licznie przebywają na terenie Polski także osobniki zimujące (przylatujące ponad 2 tys. km z odległej Rosji, ale także bliżej położonych rejonów Morza Bałtyckiego, Białorusi czy Ukrainy).

Krzyżówka to najliczniejszy gatunek ptaka z podrodziny kaczek występujący w Polsce. Populację lęgową w latach 1990–2004 oszacowano na 200–400 tys. par, w latach 2008–2012 – na 180–320 tys., natomiast najnowsze szacunki (2013–2018) wskazują, że krajowa populacja lęgowa mieści się w przedziale 459–608 tys. par. Liczebność lęgowej populacji jest stabilna, choć zaobserwowano wyraźne zmiany w zachowaniu ptaków. Liczebność krzyżówki wzrosła w ostatnich latach na terenach rolniczych i zurbanizowanych, natomiast wydaje się, że spadła na obszarach naturalnego występowania, co może się wiązać z lokalnie wysokim drapieżnictwem, np. norki amerykań-

Podstawową rolę samców przed sezonem lęgowym i w jego trakcie jest pilnowanie samic, które mogą dzięki temu efektywniej żerować.

fol. Paweł Zarkewicz

skiej. Istotnym czynnikiem wpływającym na liczebność gatunku jest poziom wód gruntowych w sezonie lęgowym. W latach suchych krzyżówka jest mniej liczna.

Gatunek określany jest jako szeroko rozpowszechniony, średnio liczny, lokalnie liczny. Najliczniej występuje na Pomorzu, Mazurach i w Wielkopolsce. Średnie rozpowszechnienie krzyżówki na powierzchniach 1 km² wynosiło w Polsce 61 proc. (minimum 48 proc., maksimum 69 proc.) na obszarach objętych Monitoringiem Ptaków Mokradeł w latach 2007–2016. Kategorię trendu rozpowszechnienia i liczebności określono jako „silny wzrost”. Z kolei wieloletni trend liczebności w latach 2000–2012 określony został jako „umiarkowany wzrost”. Na podstawie opublikowanych danych z lat 80. i 90. XX w. oszacowano zagęszczenia krzyżówki na 166 powierzchniach próbnych. Najwyższe zagęszczenia stwierdzono na drobnych zbiornikach wodnych (4,1 pary/10 ha), następnie na jeziorach (2,2 pary/10 ha), w parkach miejskich (1,8 pary/10 ha) i na otwartych terenach łąkowych lub szuwarach (1,6 pary/10 ha). Najniższe zagęszczenie charakteryzowało duże doliny rzeczne (0,9 pary/10 ha), miasta ogółem (0,9 pary/10 ha) oraz krajobraz rolniczy na nizinach (0,08 pary/10 ha).

Niezwykła plastyczność gatunku w doborze miejsc gniazdowania to jedna z przyczyn istnienia silnej populacji lęgowej. Żaden inny gatunek ptaka z podrodziny kaczek nie osiąga w Polsce nawet zbliżonej do krzyżówki liczebności (liczebność czernicy szacowana jest obecnie na 2–5 tys. par, głowienki na 2–6 tys. par, a krakwy na 3–4 tys. par).

Krzyżówka jest również najliczniej stwierdzanym i najpowszechniej występującym ptakiem wodnym zimującym w Polsce na śródlądziu. W latach 1985–1990 wielkość zimującej populacji oceniono w przedziale od 172 tys. osobników w trakcie surowych zim do 515 tys. krzyżówek w trakcie łagodnych zim. Obecnie zmiany liczebności gatunku badane są w ramach programu Monitoringu Zimujących Ptaków Wodnych. Uzyskiwane wyniki pozwalają na śledzenie trendu liczebności gatunku, będąc jedynie wskazówką do oceny całkowitej liczebności. W roku 2015, podczas liczeń wykonywanych w styczniu 236 648 osobników, w roku 2016 – 176 641 osobników, w roku 2017 – 197 587 osobników, w roku 2018 – 216 634 osobniki, w roku 2019 – 252 550 osobników, a w roku 2020 – 213 053 osobniki. Krzyżówki stanowiły średnio 35 proc. wszystkich zaobserwowanych ptaków wodno-błotnych w tych latach. Największe zimowe koncentracje gatunku w 2017 roku odnotowano w Warszawie (13 384 osobniki), na Warcie między Skęczniewem i Uniejowem (11 983 osobniki), Zbiorniku Nyskim (9800 osobników), we Wrocławiu (7248 osobników) czy w Szczecinie (5467 osobników). W roku 2007 i 2008 nie mniej niż 20 proc. wszystkich zimujących w Polsce krzyżówek przebywało w miastach.

Literatura:

Pełny spis dostępny jest u autora (lukasz.wardecki@otop.org.pl).